

AİLƏ HÜQUQU

NİKAHIN POZULMASI HAQQINDA İŞLƏRƏ MƏHKƏMƏDƏ BAXILMASININ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İsmayıl Qəribli*, Fərəh Miriyeva**

Xülasə

Məqalədə nikahın pozulması haqqında işlər üzrə məhkəmə baxışının xüsusiyyətləri təhlil edilir. Bu məqsədlə hüquq doktrinasın və milli qanunvericiliyin mövqeyi araşdırılır. Eyni zamanda məhkəmə təcrübəsi analiz edilir, problemlə bağlı Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun və Ali Məhkəmənin Plenumunun qərarlarının təcrübə əhəmiyyəti təhlil edilir. Qeyd olunur ki, nikahın məhkəmə qaydasında pozulmasının prosessual xüsusiyyətləri bir qayda olaraq iki şərtlə müəyyən edilir: 1) ər-arvadın qarşılıqlı razılığının olması ilə; 2) ər-arvadın yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqlarının olması ilə.

Aşar sözlər: *ər-arvad, nikah, nikahın pozulması, məhkəmə, qanunvericilik, iddia ərizəsi.*

Nikahın pozulması üzrə məhkəmə icraatının əsas mərhələsi iddia ərizəsinin icraata qəbul edilməsi və məsələnin mahiyyəti üzrə həll edilməsidir. Əslində bu mərhələ özündə üç müstəqil, amma bir-biri ilə yaxın əlaqədə olan: icraatın başlanmasını, məhkəmə baxışına hazırlığı və məhkəmə baxışını birləşdirir. Bu mərhələlərin hər biri özünəməxsus prosessual hərəkətlərin məcmusunda ibarətdir. Lakin məqsəd eyniliyi və bir çox prosessual hərəkətlərin: məhkəmə icraatının mümkünlüyünün müəyyən edilməsi, maraqlı şəxslərin dairəsinin müəyyən edilməsi, sübutların toplanması və təhlil edilməsi və s. oxşar olması onların bir mərhələdə təhlil edilməsinə imkan verir. Bu mərhələdə ilk olaraq nikahın pozulması iddiası üzrə icraata başlanıla bilməsinin aydınlaşdırılmalıdır. Yəni özünü nikahın pozulması üzrə iddiaya baxmağa səlahiyyətli olduğunu (yəni məhkəmə aidiyyətini) müəyyən etdikdən sonra məhkəmə icraatın başlanması üçün hər hansı mənelərin olub-olmamasını müəyyən etməlidir. Bundan sonra məhkəmə işin icraata qəbul edilməsi barədə qərar qəbul edir. Məlum olduğu kimi, iddia icraatı qaydasında nikahın pozulması işinə baxan məhkəmənin iddianın qəbul edilməsindən imtina etmək hüququ yoxdur [6, s.183]. Amma iddianın icraata qəbul edilməsi qərarının məhkəmə tərəfindən qəbul edilməsi üçün ilk növbədə iddia ərizəsinin forma və məzmunu ilə bağlı prosessual qanunvericiliyin tələblərinə riayət olunması təsdiqlənməlidir. Azərbaycan Respublikasının (AR) Mülki Prosesual Məcəlləsinin (bundan sonra - MPM) [3] 151.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, iddia ərizəsi MPM-nin müəyyən etdiyi tələblərə cavab verdiyi halda onunla bağlı icraat mümkündür. Qeyd olunan prosessual tələblər nikahın pozulması barədə iddia ərizəsinə də aiddir. AR Ali Məhkəməsi Plenumunun “Nikahın pozulması, boşanmadan sonra yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların valideynlərin hansının

* Naxçıvan Dövlət Universitetinin müəllimi

** Naxçıvan Dövlət Universitetinin magistrantı

yanında qalması və uşaqlar üçün valideynlərdən aliment tutulması tələblərinə dair işlərə baxılarkən qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında” 28 mart 2016-cı il tarixli (№ 8-2/2016) Qərarında (b.1) [14] (bundan sonra - Ali Məhkəmənin 2016-cı il Qərarı) qeyd olunduğu kimi, məhkəmələr nikahın pozulmasına aid iddia ərizəsini icraata qəbul edərkən ərizəyə dair MPM-nin 149 və 150-ci maddələrinin tələblərlərinə əməl edilməsinə diqqət etməlidir. Ərizədə bir qayda olaraq aşağıdakılar nəzərdə tutulmalıdır: nikahın harada və nə vaxt qeyd alınması; birgə uşaqların yaşı (doğulduğu gün, ay, il); uşaqların saxlanması və tərbiyəsi ilə bağlı ər-arvad arasındakı razılışma əldə olunması; nikahın pozulmasının səbəbi, əgər ər-arvad arasında qarşılıqlı razılıq olmadıqda; iddia ilə birlikdə baxıla bilən digər tələblər. Ərizəyə nikah haqqında şəhadətnamə, uşaqların doğum haqqında şəhadətnamələrinin surəti, ər-arvadın əmək haqqı və digər gəlirləri barədə sənədlər və iş üçün zəruri olan digər sübutlar əlavə edilir.

İkincisi, qanunvericilik nikahın pozulması üzrə iddia ərizəsinin qəbul edilməsinə mane olan digər əsaslar da nəzərdə tuta bilər. Belə halda iddia ərizəsinin qanunvericiliyin nəzərdə tutduğu forma və məzmunla bağlı tələblərinə cavab verməsi belə, iddianın icraata qəbul edilməməsinə mane ola bilmir. Maraqlıdır ki, əksər dövlətlərdə (Qazaxstan, Moldova, Rusiya Federasiyası və s.) olduğu kimi AR-in Ailə Məcəlləsində (bundan sonra - AM) [1] belə bir hüquqi əsas təsbit olunur. Belə ki, AM-nin 15-ci maddəsinə əsasən, qadın hamilə olarkən və ya uşaq doğmasından bir il müddətində ər arvadın razılığı olmadan onunla olan nikahının xitam edilməsi üçün məhkəməyə iddia ərizəsi ilə müraciət edə bilməz. Ali Məhkəməni 2016-cı il Qərarında tövsiyə olunur ki (b.1.1), iddia ərizəsi verilsə belə, hakim MPM-nin 153.2.1 və 261.0.1 maddələrinə əsaslanmaqla onun iddia ərizəsini qəbul etməkdən imtina edir və ya artıq qəbul edilmiş (hamiləlik iddia ərizəsinin qəbul edilməsindən sonrakı dövrə təsadüf etdiyi hallarda) ərizə üzrə icraata xitam verir. Qanunvericilikdə nəzərdə tutulan imperativ xarakterli bu müddəaya əsaslanarkən məhkəmə aşağıdakı məqamlara diqqət etməlidir: əvvəla, 15-ci maddənin məzmunundakı “arvadın razılığı olmadan” ifadəsi, imperativ xarakterli müddəadan müəyyən istisna etmək imkanının olmasını şərtləndirir. Bu istisna iki formada ola bilər: a) hamilə olan və ya bir yaşına qədər uşağı olan qadın razılıq verərsə, kişi (ər) nikahın pozulmasına dair iddia ərizəsi verə bilər. Bu halda məhkəmə iddia ərizəsini icraata qəbul etməkdən imtina edə bilməz. Amma bunun üçün qadının yazılı formada razılığı tələb olunur. Lakin qanunverici qeyd olunan razılığın necə təsdiq edilməsi barədə müddəa nəzərdə tutmur. Belə razılıq ayrıca bir sənəd şəklində (razılıq ərizəsi formasında - müəllif), nikahın pozulmasına dair birgə ərizədə, yaxud ər-in iddia ərizəsində imza qoymaq şəklində ifadə edilə bilər [7, s.133]. Hərçənd Ali Məhkəmənin 2016-cı il Qərarında, arvadın razılığının yazılı formada tərtib edilmiş ayrıca və ya birgə ərizədə ifadə oluna bilməsi və kişinin iddia ərizəsinə əlavə edilməsi tövsiyə olunur. Əsliində qeyd olunan hal, yalnız nikahın pozulmasında ər-arvadın qarşılıqlı razılığının əsas amil olmasını deyil, həmçinin ər-arvadın birgə yaşamasının qeyri-müm-

kün olmasını təsdiq edir; b) hamiləlik və uşağın olması, qadının nikahın pozulması üçün iddia qaldırmasına maneçilik törətmir. Belə ki, qadın 15-ci maddədə nəzərdə tutulan müddət də daxil olmaqla hər bir vaxt nikahın pozulması üçün iddia qaldıra bilər. Qeyd olunan istisna, bütövlükdə AM-nin 15-ci maddəsi belə bir sual doğurur: bu müddəə, AR Konstitusiyasının [2] 25.II və 34.IV-cü maddələrində və AM-nin 2.2-ci maddəsində təsbit olunan və ailə münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsində başlıca əsas hesab edilən ər-arvadın hüquq bərabərliyi prinsipini pozmurmu? Bu sualı cavalandırmağa çalışan prof. M.D.Dəmirçiyevanın fikrincə, ər-in nikahın pozulması hüququnun müəyyən müddətə məhdudlaşdırılması, qeyd olunan prinsipin pozulması kimi qəbul edilə bilməz, çünki: 1) bu, AM-nin 3.0.4-cü maddəsində təsbit olunan “ana və uşaqların mənafeyinin hərtərəfli müdafiəsi” vəzifəsinin yerinə yetirilməsinə xidmət edir; 2) bu, AM-nin 2.5-ci maddəsinin tələbinə, qadına və uşağa münasibətdə daha yumşaq mühitin yaradılması məqsədinə tam uyğundur [6, s.174]. Əslində AR Konstitusiya Məhkəməsinin (bundan sonra - KM) “AR AM-nin 15-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair” 16 oktyabr 2015-ci il tarixli Qərarı (bundan sonra - KM-nin 2015-ci il Qərarı) [13] da bu mövqeydən çıxış edir. KM-nin hüquqi mövqeyinə görə, qanunvericiliyin imperativ xarakterli bu göstərişi ailənin tamlığına, ana və uşaqların hüquqlarının qorunmasına xidmət etməklə qadının müəyyən zaman aralığında, yəni hamiləlik və uşağın doğulmasından sonrakı bir il ərzində nəinki qəbul ediləndir, həmçinin analığa verilən yüksək insani dəyərdir [13]. Hesab edirik ki, bu mövqeylə razılaşmaq lazımdır. Həm də ona görə ki, bu vəziyyətlə bağlı kişi ilə qadın arasında hər hansı müqayisə aparmaq düzgün olmazdı. Çünki müqayisə aparmaq üçün müqayisə edilənlərin müqayisə edilə bilən olması vacibdir. Bu baxımdan qeyd olunan müddəanı ər-arvadın hüquq bərabərliyinin pozulması kimi dəyərləndirmək düzgün olmazdı; ikincisi, 15-ci maddədə təsbit olunan “uşağın doğulmasından sonra 1 il müddətində” ifadəsi, uşağın ölü doğulması və ya doğulduqdan sonra bir il müddətində ölməsi hallarını da əhatə edir. Bu nəticə KM-nin 2015-ci il Qərarında da konkret olaraq təsbit olunur. Bununla bağlı hüquq doktrinasının da əsaslandığı KM-nin hüquqi mövqeyinə görə [13]: 1) qanunvericilikdə müəyyən edilən məhdudiyət yalnız doğum faktı ilə şərtlənir. “Doğulduqdan sonra” ifadəsi, bu faktdan bir il müddət keçməsinə nəzərdə tutur. Bu baxımdan uşağın ölü doğulmasının imperativ olaraq müəyyən edilən müddətin aradan qaldırılması üçün hər hansı əhəmiyyəti yoxdur; 2) imperativ olaraq müəyyən edilən məhdudiyət uşağın bir neçə aydan sonra ölməsi faktı əlaqəli deyil və bu halda ölüm faktı bir illik müddəti aradan qaldırmır. Yeri gəlmişkən bu mövqə eynilə SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun 28 noyabr 1980-ci il Qərarında öz əksini tapmışdır [8, s.111], yalnız bir fərqlə ki, orada müəyyən edilən zaman kəsiyi, o dövrdə qüvvədə olan Azərbaycan SSR Nikah və Ailə Məcəlləsinin 38-ci maddəsinə müvafiq olaraq, bir il yarım müəyyən edilmişdir; üçüncüsü, 15-ci maddədə müəyyən edilən məhdudiyət, ər-in ana bətnində olan və ya doğulmuş uşaqla bağlı atalığın müəyyən edilməsinə dair iddia qaldırmaq hüqu-

qunu istisa etmir. Lakin ər bu imkandan yararlanmaqla, uşağın atası olmadığı halda belə qeyd olunan müddətdə nikahın pozulması üçün məhkəməyə iddia ilə müraciət edə bilməz. Yəni, AM-nin 15-ci maddəsində “arvadın öz ərindən hamilə olduqda, əri onu boşaya bilməz” sözləri yazılmamışdır [6, s.172]. Qanunvericikdən göründüyü kimi qeyd olunan məhdiyyətin tətbiqi üçün “arvadın mütləq öz ərindən hamilə olması” şərt deyildir. Uşaqla qan qohumluğunun olmasında asılı olmayaraq ərin nəzərdə tutulan müddətdə nikahın pozulması haqqında iş qaldırmaq ixtiyarı yoxdur [8, s.111].

Nikahın pozulması üzrə icraat üçün əhəmiyyətli məsələlərdən biri də maraqlı şəxslərin dairəsinin müəyyən edilməsidir. İlk olaraq qeyd edək ki, bunun üçün iddia qaldırmaq hüququ olan və işdə iştirak edən şəxslər fərqləndirilməlidir. MPM-nin 5.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, məhkəmə icraatının başlaması, bunda maraqlı olan hər hansı şəxsin müraciəti əsasında baş verir. Konstitusiyanın 60.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan məhkəmə müdafiəsi hüququnu həyata keçirən hər hansı şəxs, MPM-nin 4.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq məhkəməyə ərizə ilə müraciət edə bilər. Bu hüquqdan istifadə edə biləcək şəxslərin dairəsinin müəyyən edərkən iki amil nəzərə alınmalıdır: 1) kimin maraqlarının müdafiəsi üçün edilməsindən asılı olaraq məhkəməyə müraciət: a) hüquqları pozulmuş və ya mübahisələndirilən şəxs və ya şəxslərin özləri tərəfindən; b) başqa şəxslər və ya dövlət orqanları tərəfindən verilə bilər; 2) bu şəxslərin dairəsi mübahisələndirilən maddi hüquq münasibətlərinin xarakterindən asılı olaraq fərqli ola bilər. Bundan asılı olaraq ailə hüquq münasibətlərindən irəli mübahisələrin hamısında maraqlı şəxslərin dairəsi eyni ola bilməz. Bu baxımdan nikahın pozulması işləri üzrə bu şəxslərin dairəsi olduqca dardır. Belə ki, nikahın pozulması işləri üzrə iddiaçılar ər-arvaddır. Qarşılıqlı razılaşmanın olmasından asılı olaraq onların hər ikisi iddiaçı ola bilər, yaxud iddiaçı qismində ər və ya arvad çıxış edə bilər. Birinci halda ər-arvad razılıq əsasında formal olaraq kimin iddiaçı, kimin cavabdeh olmasını müəyyən edə bilərlər. İkinci halda isə bu aydındır. Əsas olan odur ki, nikahın pozulması işlərində iddia qaldıran və işdə iştirak edən şəxslərin dairəsi konkret, ər və arvaddan ibarət olur. Bu zaman yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların olması bir qayda olaraq vəziyyəti dəyişmişdir. Əlbəttə onlardan birinin tam hüquq subyektliyinə malik olmaması subyekt dəyişikliyinə səbəb ola bilər. Belə ki, iddia qaldıran və ya cavabdeh fəaliyyət qabiliyyətinə malik olmazsa, o halda onları MPM-nin 49.4-cü maddəsinə müvafiq olaraq qanuni nümayəndələri, qəyyum və ya himayəçiləri təmsil edir. AM-nin 14.2-ci maddəsinə uyğun olaraq, nikaha xitam verilməsi, fəaliyyət qabiliyyəti olmayan ərin və ya arvadın qəyyumunun ərizəsi əsasında da baş tuta bilər. Sonuncu müddəə hüquq ədəbiyyatında ailə qanunvericiliyi üçün bir yenilik hesab edilir [7, s.127; 10, s.16-32]. Hərçənd biz bunu subyekt dəyişikliyi kimi təqdim etsək də, qanuni nümayəndənin ərin və ya arvadın adından və onun maraqları naminə çıxış etməsi, nikahın pozulması üzrə işdə iştirak edən şəxslərin tərkibini dəyişmişdir. Bunu nikahın pozulması barədə ərizədə başqa tələblərin (uşağın valideyn-

lərdən hansının yanında qalması, uşaq üçün alimentin alınması) və ya qarşılıqlı iddianın (məsələn, nikahın etibarsız hesab edilməsi barədə) verilməsi halları üçün demək bir qədər çətinidir. Çünki belə hallarda işdə iştirak edən şəxslərin tərkibində müəyyən dəyişiklik baş verir. Məsələn, qarşılıqlı iddia qismində nikahın etibarsızlığı barədə iddia verilərsə, AM-nin 26-cı maddəsinə əsasən, faktiki hallardan asılı olaraq yetkinlik yaşına çaymayan ərin (arvadın) valideynləri və ya onları əvəz edən şəxslər, yaxud müvafiq dövlət orqanları, pozulmamış əvvəlki nikah üzrə ər (arvad) və s. Yeri gəlmişkən, məhkəmə təcrübəsində (bax: AR KM-nin L.Axundovanın şikayəti üzrə AR Ali Məhkəməsinin Mülki kollegiyasının 31 iyul 2013-cü il tarixli qərarının AR Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair 18 fevral 2014-cü il Qərarı [12]) də bununla bağlı AM-in 26-cı maddəsinə əsaslanılır. Oxşar fikirləri nikahın pozulması haqqında tələblə ailə münasibətlərindən irəli gələn digər tələblərin: ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi; alimentin alınması; uşağın valideynlərdən hansının yanında qalması və s. birləşməsi halı üçün də söyləmək olar. Belə ki, belə hallarda işdə iştirak edən şəxslərin dairəsi, əmlakın bölünməsində marağı olan üçüncü şəxslərin, uşaqlarla bağlı qəyyum və himayəçilik orqanlarının işə cəlb edilməsi yolu ilə genişlənə bilər. Lakin sırf nikahın pozulması işində istər üçüncü şəxslərin, istərsə də dövlət orqanlarının iştirakı qanunvericiliklə nəzərdə tutulmur. Hərçənd prokurorun bu işdə iştirakı müəyyən istisna təşkil edə bilər. Bunu da daha çox iddianın verilməsi mərhələsinə aid etmək olar. Belə ki, MPM-nin 50.2-ci maddəsinə və “Prokurorluq haqqında” 1999-cu il Qanununun [5] 4-cü və 26-cı maddələrinə əsasən, prokuror digər şəxslərin maraqlarının müdafiəsi üçün məhkəməyə müraciət etmək hüququna malik olması səbəbindən onun nikahın pozulması haqqında iddia ilə də çıxış edə bilməsi istisna edilmir [7, s.127; 9, s.12-15]. Prokurorun bu hüquqdan istifadə etməsi təcrübədə az rast gəlinərsə də, onunla bağlı aşağıdakı xüsusiyyətləri qeyd etmək lazımdır: 1) nikahın pozulması haqqında prokurorun qaldırdığı iddiaya da, ərizənin qaytarılması və qəbul edilməməsi ilə bağlı MPM-nin 152-ci və 153-cü maddələrinin müddəaları tətbiq edilir; 2) prokurorun iddia qaldırması, ər-arvadın nikahla bağlı məsələlərini həll etmək azadlığını məhdudlaşdırmır; 3) prokurorun iddia qaldırması, iddia qaldıra bilməyən ərin (arvadın) qanuni maraqlarının müdafiəsinin məhdudlaşdırılmasının qarşısını alır. Prokurorun nikahın pozulmasına dair işlərdə iştirakına gəldikdə isə, ər-arvaddan birinin təşəbbüsü ilə başlanmış işlərdə məhkəməni rəy vermək üçün prokuroru işə cəlb etməyə və ya prokurorun öz təşəbbüsü ilə çıxış etməsi məqsədəmüvafiqi deyildir. Çünki bu halda ər-arvaddan hər hansı birinin hüquqlarının və mənafeələrinin pozulmasını sübut edən hallar yoxdur [7, s.139]. Nikahın pozulması üzrə məhkəmə icraatında əsas məsələlərdən biri də sübut etmədir. Mübahisənin düzgün və ədalətli həll edilməsi sübut etmə predmetinin və onunla bağlı faktların sübuta yetirilməsindən birbaşa asılıdır. Yeri gəlmişkən, işin məhkəmə baxışına hazırlanması mərhələsində sübut etmə predmetinin müəyyən edilməsi baş verir, məhkəmə baxışı mərhələsində isə həmin pred-

metə aid olan faktiki hallar araşdırılır və təqdim edilən sübutlar qiymətləndirilir. Sübutetmə üçün əsas və ilkin məsələ onun predmetinin həll edilməsidir. Sübutetmə predmetinə iddiaçının və cavabdehin etiraz üçün əsaslandığı faktlar, o cümlədən iş üçün əhəmiyyət kəsb edən digər faktlar daxildir. Sonuncu faktlar işin konkret hallarından, yəni uşaqların və qarşılıqlı razılığın olmasından, nikahın pozulması tələbi ilə yanaşı digər tələblərin irəli sürülməsindən və s. asılı olaraq sübutetmə predmetinə daxil edilir, eyni zamanda qeyd etdiyimiz hallar bütövlükdə bu predmeti dəyişə bilər. Nikahın pozulması işlərində ümumi olaraq sübutetmə predmetinə aşağıdakı faktlar aid edilir: nikahın bağlanması, ər-arvadın qarşılıqlı razılığının olması, yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqların olması və s.

Məhkəmə sübutetmə predmetini müəyyən etdikdən və MPM-nin 167-ci maddəsində nəzərdə tutulan hərəkətləri: mübahisənin mediasiyada həllinin nəticələrinin dəyərləndirilməsi (hesab edirik ki, nikahın pozulmasına dair iddia ərizələri üzrə MPM-nin 167.1.5-1-ci maddəsinə əsasən, tərəflərə mübahisənin mediasiya vasitəsilə ilə həllinə dair təklif verməsi bir qədər məntiqli deyildir. Çünki 152.1.6-1-ci maddəyə əsasən, nikahın pozulması üzrə mediasiyadan istifadə edilməsini təsdiq edən sənəd iddiaçı tərəfindən təqdim edilmədikdə, iddia ərizəsi geri qaytarılır. Fikrimizcə, iddianın geri qaytarılmasına səbəb olan sonuncu əsas, MPM-nin 152-ci maddəsi ilə yanaşı, MPM-nin 153-cü maddəsinə də, ərizənin qəbul edilməsindən imtina edilməsi əsaslarına da daxil edilməlidir), tərəflərin barışması, iddianın təmin edilməsi, məhkəmə tapşırıqlarının verilməsi və s. etdikdən sonra işin məhkəmə baxışına hazır olması barədə qərar çıxarır və məhkəmə baxışının vaxtı barədə işdə iştirak edən şəxslərə bildiriş göndərir.

Bütövlükdə nikahın məhkəmə qaydasında pozulmasının prosessual xüsusiyyətləri bir qayda olaraq iki şərtlə müəyyən edilir: 1) ər-arvadın qarşılıqlı razılığının olması; 2) ər-arvadın yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqlarının olması. Hər bir şərtlə bağlı yaranan prosessual xüsusiyyətləri ayrılıqda nəzərdən keçirməyə çalışaq. Birinci şərt nikahın pozulması üçün əsas şərt sayılmalıdır. Çünki ailə münasibətlərinin AM-nin 2-ci maddəsində təsbit olunan, nikahın könüllüyü, ər-arvadın hüquq bərabərliyi, ailədaxili münasibətlərin qarşılıqlı razılıq əsasında həll edilməsi və s. kimi hüquqi prinsiplər bunu şərtləndirir. Məhz bu səbəbdən qanunvericilik nikahın qarşılıqlı razılıq əsasında və bu razılıq olmadan pozulmasını ayrılıqda tənzim edir. Nikahın ər-arvadın qarşılıqlı razılığı əsasında pozulması sadələşdirilmiş məhkəmə qaydasında baş verir, yəni məhkəmə pozulmanın səbəblərini araşdırmadan və onların barışması üçün hər hansı cəhd etmədən nikahın pozulması barədə qərar qəbul edir [6, s.180]. Əslində sadələşdirilmiş məhkəmə qaydasının mümkünlüyü AM-nin 21-ci maddəsinə söyənir. Amma nəzərə almaq lazımdır ki, ər-arvadın qarşılıqlı razılığı əsasında verilən nikahın pozulması haqqında iddia ərizəsinin qəbul edilməsi zamanı məhkəmə diqqətli olmalıdır. Belə ki, bu halda məhkəmə MPM-nin 152.2.1-ci maddəyə əsaslanmaqla həmin maddənin 3-cü bəndinə müvafiq qərar qəbul etməlidir.

Çünki AM-nin 17.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, ər-arvadın qarşılıqlı razılığı əsasında nikahın pozulması inzibati qaydada həyata keçirilməlidir. Amma bu odemək deyildir ki, məhkəmə qarşılıqlı razılıq əsasında verilən iddia ərizəsini qəbul etməkdən hər zaman imtina etməlidir. AM-nin 21.1-ci maddəsində göstərilən şərtlər daxilində məhkəmə iddia ərizəsini qəbul edə və nikaha xitam verə bilər. Bu şərtlər aşağıdakılardır: 1) AM-nin 19.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq, qarşılıqlı razılığa gələn ər-arvaddan hər hansı biri nikahın inzibati qaydada pozulmasından ərizə verməkdən imtina etmək, nikahın pozulmasının dövlət qeydiyyatına alınması üçün gəlməmək formasında yayınır; 2) AM-nin 19.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, ər-arvadın yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqları varsa. İkinci şərt çərçivəsində nikahın məhkəmə qaydasında pozulmasının üzərində daha sonra dayanacağıq. İlk olaraq birinci şərtin olması halında nikahın pozulmasıdır. Qeyd olunduğu kimi bu halda nikahın pozulması sadələşdirilmiş formada həll edilir. Bu halda məhkəmənin rolu qeydiyyat orqanının rolu ilə eynilik təşkil edir [7, s.148]. Başqa sözlə, məhkəmə ər-arvadın qarşılıqlı razılığını, onların birgə yaşaya bilməməsi və ailənin saxlanılmasının qeyri-mümkün olmasının təzahürü kimi qiymətləndirir. Ɖr-arvadın qarşılıqlı razılığı nikaha xitam verilməsinin yeganə əsası olmaqla, məhkəməni iddia və ya etiraz faktlarını araşdırmaq vəzifəsindən azad edir. Belə ki, məhkəmə qarşılıqlı razılığı cavabdehin (hansı ki, kimin cavabdeh olması, formal olaraq ər-arvadın qarşılıqlı razılığı ilə müəyyən edilir) iddi tələbini etiraf etməsi kimi qəbul edir. Bu zaman məhkəmə tərəfindən onları barışdırmaq üçün müvafiq tədbirlərin görülməsinə də ehtiyac yoxdur. Həm də ona görə ki, qarşılıqlı razılığın olması, ər-arvadın barışa bilmək imkanını istisna edir.

Ɖr-arvadın qarşılıqlı razılığının olmaması, nikahın pozulması üzrə prosesual gedişatı dəyişir. Bu formada nikaha xitam verilməsinə tənzimləyən AM-nin 20-ci maddəsinə əsasən, ər-arvaddan birinin nikahın pozulmasına razı olmadığı halda, onların birgə yaşamasının və ailənin saxlanılmasının mümkünsüzlüyü məhkəmə tərəfindən müəyyən edilir. Bunun üçün məhkəmə sübutetmə predmetinə aid olan bütün faktları araşdırmağa borcludur. Bu baxımdan mübahisəyə baxılması vaxtı və yeri barədə məlumatlı olan tərəflərin (iddiaçı və cavabdehin) məhkəmə iclasında iştirakı zəruridir. MPM-nin 259-cu maddəsinə müvafiq olaraq, iddiaçı və ya cavabdehin məhkəmə iclasına gəlməməsi, iddia ərizəsinə baxılmamış saxlanması barədə qərardadın qəbul edilməsinə əsasdır. Eyni zamanda məhkəmə AR Ali Məhkəməsi Plenumunun “Ɖrizənin baxılmamış saxlanması barədə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında” 31 mart 2011-ci 1 tarixli 3 sayılı Qərarında [11] verilən tövsiyələri də nəzərə almalıdır. Qeyd edək ki, MPM-nin 259-cu maddədə bu istiqamətdə iki əsas nəzərdə tutulur: 1) həm iddiaçı, həm də cavabdeh, işə onlar iştirak etmədən baxılmasını xahiş etmədən gəlmədikdə (m. 259.0.6); 2) iddiaçı işə onun iştirakı olmadan baxılmasını xahiş etmədən məhkəmənin birinci çağırışına gəlmədikdə, cavabdeh işə işə mahiyyəti üzrə baxılmasını təkid etmədikdə (m. 259.0.7). Məsələn, İmişli

Rayon Məhkəməsi özünün 14.04.22-ci il tarixli (iş № 2(036)-156/2022) qərar-dadında [20] MPM-nin 259.0.6-cı maddəsinə əsaslanmaqla iddiaçının cavab-dehə qarşı “nikahın pozulması və aliment tələbinə dair” iddiasını baxılmamış saxlamışdır. 259-cu maddənin hər iki bəndinin məzmunundan belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, burada ümumi olan iki şərt var: 1) birinci halda hər iki tərəfin, ikinci halda isə iddiaçının mübahisənin həll edilməsində marağının olmamasıdır; 2) tərəflərin işə onlarsız baxılmasını xahiş etməməsidir. Yəni, birinci halda tərəflər, ikinci halda iddiaçı gəlmədən işə baxılmasını xahiş etmiş olarsa, məhkəmə ərizəni baxılmamış saxlamadan işi mahiyyəti üzrə həll edə bilər. Hansı ki, bunun sübut edilməli faktların düzgün araşdırılması baxımından nə qədər məntiqli olması, mübahisə doğura bilər. Hərçənd, MPM-nin 185.4-cü maddəsinə müvafiq olaraq, məhkəmə işə baxmağa haqlıdır. Digər halda isə iddiaçının işdə iştirak edib cavabdehin iclasa gəlməməsi, ərizəyə baxılmasının saxlanılmasını şərtləndirmir. Məsələn, Bakı şəhəri Nərimanov Rayon Məhkəməsi iddiaçının cavabdehə qarşı “nikahın pozulması, uşaqların himayəyə verilməsi və alimentin tutulması” tələbinə dair iddiasına baxarkən (18.04.22-ci il tarixli qətnamə (iş № 2(005)-249/2022) [16] MPM-nin 185.5-cı maddəsinə əsaslanmaqla cavabdehin üzürsüz səbəbdən iclasda iştirak etməməsini müvafiq əsas hesab etməyərək işə baxılmasını mümkün hesab etmişdir. İddia ərizəsinin baxılmamış saxlanması, maraqlı şəxsin təkrar olaraq iddia ilə məhkəməyə müraciət etməsinə mane olmur. Əgər ər-arvad iclasa gəlməmələri və bu barədə məlumat verə bilməmələrini üzürlü səbəblərdən baş verməsini təsdiq edən sübutlar təqdim etsələr, məhkəmə MPM-nin 260.5-ci maddəsinə müvafiq olaraq, ərizənin baxılmamış saxlanması barədə qərarını ləğv edir. Bir qayda olaraq icraatın təzələnməsi qaydası məhkəmənin ərizənin baxılmamış saxlanması barədə qərarında tərəflərə izah edilir (məsələn, İmişli Rayon Məhkəməsinin 14.04.22-ci il tarixli qərarıdır).

Ər-arvaddan birinin razılığı olmadığı halda nikahın pozulması üzrə icraat zamanı məhkəmənin görməli olduğu əsas tədbir tərəflərin barışmasını təmin etməkdir. AM-nin 20.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq, məhkəmə tərəflərin barışması üçün üç ay müddət müəyyən etməklə işi təxirə sala bilər. Məhkəmə bunu ayrıca qərardadla rəsmiləşdirir. Nərimanov Rayon Məhkəməsinin yuxarıda qeyd olunan mübahisə üzrə qəbul etdiyi 18.01.2022-ci il tarixli (2(005)-249/2022 say-lı) qərardadına əsasən, iddiaçı və cavabdehin barışması üçün üç ay müddət müəyyən edilməklə iclas təxirə salınmış və məhkəmə baxışı 18 aprel 2022-ci il tarixinə təyin edilmişdir [16]. Əlbəttə qanunverici üç ay nəzərdə tutmaqla tərəflərin barışması üçün müddətin yuxarı həddini müəyyən edir. Əslində bu məhkəməyə konkret hallardan asılı olaraq çevik hərəkət etmək imkanı verir. Belə ki, məhkəmə tərəflərin xahişi üzrə bu müddəti qısaltmağa bilər, yaxud bu xahiş və ya öz təşəbbüsü ilə bir neçə dəfə işi təxirə sala bilər. Amma bu halda məhkəmənin müəyyən etdiyi müddət üç aylıq müddəti keçməməlidir [7, s.152]. Müəyyən edilən üç aylıq müddət ərzində ər-arvad barışmadıqda, yaxud onlardan biri nikahın pozulmasını təkid etdikdə, məhkəmə nikahın pozulması haqqında qətnamə

qəbul edir. Yox, əgər, tərəflər bu müddətin sonunda bərişarsa, məhkəmə MPM-nin 191.2-ci maddəsində təsbit olunan iddiaçının iddiadan imtina etməsini əsas götürərək qərardad qəbul etməklə icraata xitam verir. Lakin qeyd olunan maddənin məzmununa diqqət edilməlidir. Həmin maddədə tərəflərin bərişiq sazişinin məhkəmə tərəfindən qərardala təsdiq edilməsində də bəhs olunur. Əslində tərəflərin bərişması və bərişiq sazişi müxtəlif institutdur. Əgər bərişiq sazişi məhkəmə tərəfindən təsdiq edilmədirsə, ər-arvadın bərişması üçün bu tələb olunmur [7, s.152]. Bəzən iddiaçının iddiadan imtina etməsi, iddia ərizəsinin geri götürülməsi formasında da ola bilər. Bu halda MPM-nin 259.11-ci maddəsinə müvafiq olaraq, iddia ərizəsinin qaytarılması barədə ərizə verildikdə və cavabdeh işin mahiyyəti üzrə həll edilməsini tələb etmədikdə, məhkəmə iddia ərizəsinin baxılmamış saxlanması barədə qərardad qəbul edir. Məsələn, Bakı şəhəri Nərimanov Rayon Məhkəməsi iddiaçının cavabdehə qarşı “nikahın pozulması” tələbinə dair özünün 19.01.22-ci il tarixli 2(005)-708/2022 sayılı qərardadı ilə tərəflərin bərişması üçün üç ay müddət müəyyən etməklə iclası 19 aprel 2022-ci tarixinə təxirə salmışdır. Bu tarixdə keçirilən məhkəmə iclasında qəbul edilən qərardadla (e-2(005)-708/2022 sayılı) [16] məhkəmə MPM-nin 259.0.11-ci maddəsinə əsas götürməklə iddiaçının “nikahın pozulması” barədə ərizəsinə baxılmamış saxlamışdır. MPM-nin 185.5-cü maddəsinə əsaslanmaqla cavabdehin üzürsüz səbəbdən iclasda iştirak etməməsini müvafiq əsas hesab etməyərək işə baxılmasını mümkün hesab etmişdir. Çünki iddiaçı və nümayəndəsi məhkəmə iclasında ərizə ilə məhkəməyə müraciət edərək iddia ərizəsinin və ona edilmiş əlavə sənədlərin geri qaytarılmasını xahiş etmişdir.

AM-nin 19.1-ci maddəsində təsbit edilidiyi kimi ər-arvadın yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqlarının olması, qarşılıqlı razılışmadan asılı olmayaraq, nikahın məhkəmə qaydasında pozulmasını şərtləndirir. Digər tərəfdən, nikahın pozulması ilə yanaşı, uşaqların mənafeyi ilə bağlı bəzi məsələlərin, uşaqların hansı valideynin yanında qalması, uşaqların maddi tələbatının ödənilməsi üçün hansı miqdarda aliment alınması və hansı valideyndən alınması kimi məsələlərin də paralel olaraq həll edilməsi zərurətini şərtləndirir. Qeyd olunan məsələlərin həll edilməsi məhkəmənin vəzifəsini təşkil edir. Məhkəmə bu vəzifəsini iki formada: 1) ər-arvadın sazişi əsasında; 2) öz təşəbbüsü əsasında yerinə yetirir. AM-nin 21.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq, ər-arvad arasında müvafiq saziş olmadıqda, yaxud belə saziş uşaqların və ya tərəflərdən birinin maraqlarına uyğun olmadıqda, məhkəmə uşaqlarla bağlı yuxarıda qeyd olunan məsələlərlə bağlı tədbirlər görür. Məsələn, Naxçıvan MR Babək Rayon Məhkəməsi özünün “nikahın pozulması” tələbinə dair 19.04.2022-ci il tarixli 2(079)-24/2022 sayılı qətnaməsində [19] nikahın pozulması yanaşı, sazişin olmaması halında uşağın atasının (iddiaçının) yanında qalmasını qət etmişdir. Məhkəmə təcrübəsindən də görüldüyü kimi, nikahın pozulması ilə yanaşı, uşaqlarla bağlı məsələlərin həll edilməsinin prosesual əhəmiyyəti ondadır ki, bir neçə iddia tələbinin bir işdə birləşdirilməsi baş verir. Bəzi hallarda uşaqlarla bağlı məsələlərin həll edilməsi,

həmin məsələlərlə bağlı tələblərin iddia ərizəsində nəzərdə tutulmadan baş verir. Məsələn, Naxçıvan MR Ordubad Rayon Məhkəməsinin “nikahın pozulması” tələbinə dair 18.04.2022-ci il tarixli 2(080)-19/2022 sayılı qətnaməsində [15] nikahın pozulması yanaşı, nikahdan doğulan iki uşağın anasının (cavabdehin) yanında qalması və hər uşaq üçün sabit məbləğdə (aylıq 100 manat) alimentin alınması qət edilmişdir. Bəzən hər üç tələb bir iddia ərizəsində birləşdirilir. Məsələn, “nikahın pozulması, uşaqların himayəyə verilməsi və alimentin tutulması” tələbinə dair iddia üzrə Bakı şəhər Nərimanov Rayon Məhkəməsinin 18.04.2022-ci il tarixli 2(005)-249/2022 sayı qətnaməsi [16]. Bəzən iddia ərizəsində nikahın pozulması ilə yanaşı alimentin tutulması və ya uşaqların himayəyə verilməsi tələbi birləşdirilir. Məsələn, “nikahın pozulması və sabit pul məbləğində alimentin tutulması” tələbinə dair iddia üzrə Sumqayıt Şəhər Məhkəməsinin 18.04.2022-ci il tarixli 2(060)-250/2022 sayı qərarı [17].

AM-nin 21.3-cü maddəsinə uyğun olaraq, nikahın məhkəmə qaydasında pozulması ər-arvadın birgə iddia ərizəsi verdikləri gündən bir aydan tez olmayaraq yerinə yetirilir. Hərçənd MPM-nin 172-ci maddəsində yalnız alimentin tutulmasına dair mübahisələrə baxılması üçün müddət müəyyən edilir (m.172.1.1). Əslində aliment tutulması nikahın pozulmasına dair iddia üzrə birikdə həll edilirsə, o halda AM-nin 21.3-cü maddəsindəki müddət aliment tutulmasına da şamil edilməlidir.

Qanunvericilikdən və məhkəmə təcrübəsindən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, ər-arvadın qarşılıqlı razılığının olub-olmamasından asılı olmayaraq nikahın pozulması haqqında qətnamənin çıxarılması üçün aşağıdakı əsasların olması zəruridir: 1) ər-arvadın birgə yaşaması və ailənin saxlanılmasının məhkəmə tərəfindən mümkün hesab edilməsi; 2) ər-arvadın barışması üçün məhkəmə tərəfindən görülən tədbirlərin müsbət nəticələnməməsi; 3) ər-arvadın hər ikisinin, yaxud onlardan birinin nikahın pozulmasını təkid etməsi.

İstinadlar:

1. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi // <http://e-qanun.az/framework/46946>
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası // <http://e-qanun.az/framework/897>
3. Azərbaycan Respublikasının Mediasiya haqqında 2019-cu il Qanunu // <http://e-qanun.az/framework/41828>
4. Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsi // <http://e-qanun.az/framework/46945>
5. Azərbaycan Respublikasının Prokurorluq haqqında 1999-cu il Qanunu // <https://e-qanun.az/framework/5229>
6. Dəmirçiyeva M.D. Azərbaycan Respublikasının ailə hüququ. Bakı: Zərdabi Nəşr MMC, 2020, 552 s.
7. Dəmirçiyeva M.D. Mülki məhkəmə icraatı: ayrı-ayrı kateqoriya mülki işlərə baxılmasının prosesual xüsusiyyətləri. Bakı: Qanun, 2008, 216 s.
8. Manayev Q.İ. Sovet ailə hüququ. Dərslik. Bakı: Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 1989, 260 s.
9. Дамирчиева М.Д. Процессуальные особенности расторжении дел о лишении родительских прав // Ганун, 1996, № 7, с.12-15.

10. Дамирчиева М.Д. Общая характеристика правовых споров, связанных с воспитанием детей и особенности решения в суде этих правовых споров // Законоведение, 1997, № 7, с.16-32.

11. <http://supremecourt.gov.az/post/view/172>

12. <http://www.constcourt.gov.az/az/decision/277>

13. <http://www.constcourt.gov.az/az/decision/325>

14. <http://supremecourt.gov.az/post/view/795>

15. [httpse-mehkeme.gov.az/signedShowPdfguid=5febcbf443ef9473eb0b845151bcc50e1.pdf](http://mehkeme.gov.az/signedShowPdfguid=5febcbf443ef9473eb0b845151bcc50e1.pdf)

16. [httpse-mehkeme.gov.az/signedShowPdfguid=f8e22b9bce7849a8b21c809abc0b0b3e.pdf](http://mehkeme.gov.az/signedShowPdfguid=f8e22b9bce7849a8b21c809abc0b0b3e.pdf)

17. [httpse-mehkeme.gov.az/signedShowPdfguid=99053b523efd4e58a2e380a0c6552123.pdf](http://mehkeme.gov.az/signedShowPdfguid=99053b523efd4e58a2e380a0c6552123.pdf)

18. [httpse-mehkeme.gov.az/signedShowPdfguid=5724249c487d4a698560c6ae2a5695bd.pdf](http://mehkeme.gov.az/signedShowPdfguid=5724249c487d4a698560c6ae2a5695bd.pdf)

19. [httpse-mehkeme.gov.az/signedShowPdfguid=801b83797e6749f6b5caac48c4b26a37.pdf](http://mehkeme.gov.az/signedShowPdfguid=801b83797e6749f6b5caac48c4b26a37.pdf)

20. [httpse-mehkeme.gov.az/signedShowPdfguid=f7eba97630f043148c593d1a6e8ed332.pdf](http://mehkeme.gov.az/signedShowPdfguid=f7eba97630f043148c593d1a6e8ed332.pdf)

ОСОБЕННОСТИ СУДЕБНОГО ПРОИЗВОДСТВА ПО ДЕЛУ О РАСТОРЖЕНИИ БРАКА

Исмаил Гарибли*, Фарах Мириева**

Резюме

В статье анализируются особенности бракоразводного процесса. Для этого исследуется положение правовой доктрины и национального законодательства. При этом анализируется судебная практика, анализируется практическое значение постановлений Пленума Конституционного Суда и Пленума Верховного Суда по проблеме. Отмечается, что процессуальные особенности расторжения брака обычно определяются двумя условиями: 1) по обоюдному согласию супругов; 2) у супругов есть общие несовершеннолетние дети.

Ключевые слова: муж и жена, брак, развод, суд, законодательство, иск.

PECULIARITIES OF JUDICIAL PROCEEDINGS IN THE CASE OF DIVORCE

Ismail Garibli*, Farah Mirieva**

Abstract

The article analyzes the features of the divorce process. For this, the position of the legal doctrine and national legislation is being studied. At the same time, judicial practice is analyzed, the practical significance of the decisions of the Plenum of the Constitutional Court and the Plenum of the Supreme Court on the problem is analyzed. It is noted that the procedural features of divorce are usually determined by two conditions: 1) by mutual consent of the spouses; 2) the spouses have common minor children.

Keywords: husband and wife, marriage, divorce, court, legislation, lawsuit.

* преподаватель Нахчыванского государственного университета

** магистр Нахчыванского государственного университета

* lecturer at Nakhchivan State University

** Master of Nakhchivan State University